

Жумабаева Д.С.

**ЖУСУП БАЛАСАГЫНДЫН «КУТ АЛЧУ БИЛИМ» ДАСТАНЫН
ОКУТУУДА ЖАҢЫ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ КОЛДОНУУ**

Жумабаева Д.С.

**ИСПОЛЬЗОВАНИЕ НОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ОБУЧЕНИИ ПРОИЗВЕДЕНИЯ
ЖУСУПА БАЛАСАГЫНА «БЛАГОДАТНОЕ ЗНАНИЕ»**

D.S. Zhumabaeva

**THE USE OF NEW TECHNOLOGIES IN THE OF A WORK OF ZHUSUP
BALASAGYN «BENEFICIAL KNOWLEDGE»**

УДК: 82. 371. 3 (575.2)

Макалада автор орто кылымдардагы орток түрк адабиятын окутууда жаңы технологияларды пайдалануу жөнүндө сөз кылат.

Негизги сөздөр: искусство, ыкма, орто кылым, маселе, окумуштуу, адабият.

В статье автор излагает мысли об использовании новых информационных технологий в обучении тюркской литературы средневековья.

Ключевые слова: искусство, метод, средневековье, вопрос, ученый, литература.

In the article the author presents thoughts on the use of new information technologies in teaching of Turkish literature of the middle ages.

Key words: art, technique, medieval, question, scientist, literature.

Орто кылымдардагы орток түрк адабиятын окутуу мектеп программасында 8-класста берилген. Орто кылымдардагы орток түрк адабиятынын көрүнүктүү өкүлдөрү болгон Махмуд Кашгаринин “Түрк сөздөрүнүн жыйнагындагы”, Жусуп Баласагындын “Кут алчу билим” дастанында берилген көркөм дөөлөттөрдүн таалим-тарбиялык, адамдын инсандыгын өнүктүрүү, элге-жерге ак кызмат кылуунун үлгүлөрүн окуучуларга жеткирүүдө мааниси терең экендиги талашсыз. Коомубузда ар түрдүү кыйчалыш учурлар орун алып жаткан бүгүнкү күндүн азыркы мектептеринде окуучуларга чыгарманын адамзаттык руханий көркөм асыл нарктарын түшүндүрүү, аларга жеткиликтүү таалим-тарбия берүү, инсан катары калыптандыруу оңой иш эместиги баарыбызга маалым. Мунун бардыгы мугалимдин чебер усулдарынын натыйжасында ишке ашат.

С.Батаканова менен Н.Ишекеевдин “Көркөм чыгармаларды окутуунун методикасы” деп аталган эмгекте: “Азыр мектептеги окуу предмети жана искусствонун бир түрү катары адабият боюнча билим берүүнүн алдында төмөнкүдөй көйгөйлөр турат:

- байыркы жана орто кылымдагы кыргыз адабияты менен окуучуларды кеңири жана жеткиликтүү тааныштырууну рационалдуу өркүндөтүү;

- түрк элдеринин орток мурастары жана чыгыш адабиятынан маалымат берүүнү өркүндөтүү;

- дүйнөлүк адабияттын классикалык чыгармаларын тааныштыруу;

- көркөм чыгармалар менен адабий-теориялык түшүнүктөрдүн алака-катышын, байланышын чыңдоо;

- адабият предмети боюнча билим берүүнүн структурасынын мазмунун жаңы түшүнүктөр, аталыштар, табылгалар, ачылыштар менен байытууну жана тактоону улантуу” деп берилген. Демек, элибиздин өткөнүн таржымалдаган, адамзаттык асыл нарктарга тунган түрк элдеринин орток мурастарын жаш муундарга терең окутуп-үйрөтүү бүгүнкү күндүн зарыл талабы болуп отурат.

Эми азыркы мектептерде орто кылымдардагы орток түрк адабиятын, анын ичинде Ж.Баласагындын “Кут алчу билим” чыгармасын окутууда кайсы методикалык ыкмаларга, усулдарга көңүл бурулаары жөнүндө сөз кылабы. Бүгүнкү күндө педагогикалык технология мугалимдин окуучунун билим алуусуна түздөн-түз багытталган, мурдатан пландалып, андан кийин тажрыйба түрүндө ишке ашкан мугалим менен окуучунун үзгүлтүксүз аракетинин системасы. Педагогикалык технология окуучуларга билим берүүдө окутуунун максатына жетүү үчүн тандалып алынган методдорду, ыкмаларды, каражаттарды натыйжалуу колдонуунун жолу болуп саналат. Методика менен педагогикалык технологиянын айырмасы бар. Методика натыйжалуу жана жана ишенимдүү болсо, анда аны педагогикалык технология деп айтсак болот. Буга чейин окутуунун салттуу (репродуктивдүү), проблемалык окутуу технологиясы, модулдук окутуу, аралыктан окутуу, долбоорлоо менен окутуу, өркүндөтүлгөн окутуу технологиялары белгилүү. Ал эми адабиятты окутуунун традициялык же салттуу методдоруна көркөм окуу методу, эвристикалык, изилдөөчүлүк, репродуктивдүү методдорду киргизсек, интерактивдүү усулдарга акыл чабуулу, Венндин диаграммасы, синквейн, талкуу, эки бөлүктүү күндөлүк, ролдук оюндар, дебатты киргизип жүрөбүз.

Ошондой эле адабият сабагында окуучулар менен иштөөнүн формаларына окуучулар менен жекече иштөө, жуп-жубу менен иштөө, топто иштөө жана жалпы класс менен иштөөнү кошсок болот. Мектепте окуучулар менен иштөөнүн бардык формалары колдонулуп жүрөт. Интерактивдүү усулдар менен сабак өтүүдө окутуучу алгач жекече иштөөгө, андан кийин жупта иштөөгө, андан кийин өздөрүнүн жасаган жумушун топко алып чыгууга тапшырма берет.

Профессор А.Муратовдун “Кыргыз адабияты сабагында көркөм тексттин маңызын ачуу” деген эмгегинде азыркы учурдагы адабият сабагы, көркөм адабий текст жана сабакта аны интерпретациялоонун жолдору жөнүндө кеңири изилдөөгө алган. Көрүнүктүү адабият таануучунун ою боюнча, “...текстти интерпретациялоо иштери мектепте адабиятты окутууда эффективдүү жүргүзүлсө, анда окуучу төмөнкүдөй ык-машыгууларга жетишет:

- теманы, анын чегин өзү ойлоп табат;
- негизги ойду аныктай алат;
- тексттин аталышын өзү атай алат;
- тил каражаттарына талдоо бере алат;
- тексттин эмоционалдык-экспрессивдик кудурет-күчүн сезет;
- окугандарынан же уккандарынан таасирленүүгө жетишет;
- көркөм чыгармадан эстетикалык ырахат алат;
- тексттен тарбиялык-таалим берүүчүлүк мааниси бөлүп алууга жетишет”, - деп берилген [2;39].

Окумуштуу А.Муратов текстти тандап алууда жана аны интерпретациялоодо мугалимдин да ролу чоң экендигин баса белгилейт: “Текст, эгер ал татыктуу автор тарабынан жаратылган болсо жана тажрыйбалуу интерпретатордун жүрөгүнөн өтсө, анда мектепте адабий билим алган баладан түшүнүүчү, ойлонуучу, жаратуучу инсанды калыптандырууга көмөк берет. Окуучулар мектепте миңдеген тексттерди окуганы менен ошол тексттеги купуя маанилерге, сөз сырларына операция жасап, “колу менен кармап көрүп”, дил туюмунан өткөрсө, анда ошол миңдеген тексттер бекер тандалган, ага кеткен убакыт текке кеткен болот” деп, таамай белгилеп кеткен. Эгер биз, адабият мугалимдери, көркөм текстти окуучунун колуна бербесек, аны талдоого үйрөтпөсөк, анда өтүлгөн чыгарма окуучунун эсинде да калбайт. Ушул жагынан алып караганда, төмөндө баяндап бере турган индуктивдүү окутуу усулунда дал ошол тексттин үстүндө иштөө көбүрөөк аткарылат десек жаңылышпайбыз.

Индуктивдүү усул менен окутуунун алгылыктуу жактары бар. Окуучунун өз алдынча иштеп, өз алдынча жыйынтык чыгарып, андан кийин гана дедукцияга же болбосо жалпылыкка өтөт. Бул усулду сабакта колдонуу үчүн мугалим алдын-ала даярданат. Ал тема боюнча текст тандап алат, суроолордун катарын түзөт. Ж.Баласагынын “Кут алчу билим” дастанын индук-

тивдүү окутуу боюнча чыгарманын түп нускасынан 4 түрдүү тематикалык багыттагы тексттерди бөлүп алдык:

1. Чыгармадагы адилеттүүлүк тууралуу ойлор.
2. Дастандагы илим-билим тууралуу ойлор.
3. Адамдардын жакшы-жаман сапаттары жөнүндөгү ыр саптары.
4. Үй-бүлөдөгү бала тарбиялоо маселеси жөнүндө үзүндүлөр.

Мындай тематикалык бөлүштүрүү шарттуу алынган. Сабак башталганда эле автор тууралуу маалыматтар суралып, берилген жооптор аркылуу жыйынтыкталат. Андан кийинки сабактын этабында, б.а., жаңы теманы өтүүдө окуучуларга мугалим тарабынан даярдалган тексттер таркатылат. Берилген текстти кунт коюп окуп чыккандан кийин ар бир окуучу тапшырманы аткарууга белсенип киришет. Баракта кайсы тапшырма болсо, ошону аткарат. М: Бул ыр саптарынан сага көбүрөөк таасир калтырганы кайсы ыр сабы болду? Бул ыр сабын жашыл түс менен боёп чык.

Текстти окуп чыгып, төмөнкү суроолорго жооп бер: бул ыр саптары аркылуу Ж.Баласагы бизге кандай насааттарды айтып кеткен? Эгер биз жогоруда айтылган насааттарды аткарбасак, анда кандай көйгөйлөргө жолугабыз?

Берилген үзүндүдө антоним сөздөр кездешсе, аларды кызыл түс менен боёгула. Мындай сөздөр кандай түшүнүктү билдирип турат, абстракттуубу же конкреттүүбү?

Үзүндүдө берилген идеяны аныктагыла. Силер бул ойго кошуласыңарбы? Эмне үчүн, далилдегиле.

Тексттин үстүндө ушундай иштөө менен окуучулар үзүндүдө берилген ыр саптарынын үстүндө канча ой жүгүртөт, талдайт, турмушта ошону колдонууга аракет жасайт. Окуучу ойлонду жана толгонду, ыр саптарын миң түрдүү ой элегинен өткөрдү. Текстти интерпретациялоодо ушул маанилүү экендигин баса белгилеп айткыбыз келет.

Дагы бир интерактивдүү усулдун ыкмасы ПНМИ деп аталат [1;229]. Наталья университетинин профессору Дэвид Маккойд-Мэйсон сунуш кылган бул ыкманын аббревиатурасынын чечмелениши төмөнкүдөй:

П (пикир)

Н (негиздөө)

М (мисал)

И (изилдөө) деп берилет. Бул ыкмада алгач окуучу маселеге же темага карата өзүнүн пикирин билдирет. Окуучу өзүнүн пикирин ырастоо үчүн негиздөө же далилдөө келтирет. Андан кийин балдар изилденип жаткан тема боюнча мисал айтат. Козголгон маселе же тема боюнча изилдеп чыккандарын жеткиликтүү кылып түшүндүрөт. Мисалы:

П (пикир). Окуучу Ж.Баласагынын “Кут алчу билим” дастаны боюнча улуу окумуштуу, белгилүү

түрколог В.В. Радловдун көз карашы боюнча өзүнүн пикирин билдирет.

Н (негиздөө). Андан кийин ал өзүнүн пикирин негиздей турган далилдөөлөрдү айтат. Чыгармадагы автордун өзүнүн түрк элдери жана түрк тилдери жөнүндөгү жазып кеткен сөздөрүн далилдейт.

М (мисал). Пикиринин жана далил менен негиздөөсүнөн кийин окуучу мисал келтирет. “Кут алчу билим” чыгармасындагы кыргыз сөздөрүнүн берилиши, макал-лакаптар же түшүнүктөрдүн окшоштугун далилдейт.

И (изилдөө). Эң акырында окуучу өз изилдөөсү жөнүндө айтып берет. Ал жогоруда айтылгандарды жыйынтыктайт, корутунду чыгарат.

Каарманга психологиялык талдоо жүргүзүү

Мында окуучуларга чыгармадагы каармандардын адам катары, инсан катары калыптанышын, турмуштук активдүү позициясын, карманган идеалдарын, мүмкүнчүлүктөрүн жана мүнөзүн талдоого, ой жүгүртүүгө туура келет. Каармандарды талдап жатып, окуучулар өздөрүнүн жан дүйнөсүнө да үңүлүп сүңгүп кирүүгө мүмкүнчүлүк берет.

Акдилмиш келечекте бактылуу боло алабы? Төмөнкү таблицаны толтуруп көргүлө. Акдилмишке таандык сапаттарды аныктагыла.

Күчтүү жагы	Алсыз жагы	Мүмкүнчүлүгү	Кооптуу жактары

Артыкчылыктар жана кемчиликтер

Каарман: Күнтууду Элик

Артыкчылыгы	Кемчилиги
Ишенчээк, адилет,	

Каарман: Айтолду

Артыкчылыгы	Кемчилиги
	Өзгөрүлмө, туруксуз....

Тапшырманын бул тиби окуучулардан бир кубулушту башка бир кубулуш менен, же каарманды башка бир каарман менен салыштырып көрүп, алардын артыкчылыктары менен кемчиликтерин тизмелеп чыгууну талап кылат. Мында кайталоого туш болуп калышыңыз мүмкүн, б.а. бир идеянын артыкчылыгы катары айтылган сапат башка бир идеянын кемчилиги болуп калышы ыктымал. Эгерде идеялар бири-бирине карама-каршы келсе, сөзсүз ушундай болот. Бул тапшырманы чогуу талкуулаганда окуучулар идеялардын маңызын тереңирээк аңдап билүүгө мажбур болушат.

Рангалоо усулу.

Бул тапшырманы аткарууда окуучулардан бир нече пикирлерди карап чыгып, алардын ар бири башкаларына салыштырмалуу канчалык маанилүү экенди-

гин аныктоо талап кылынат. Даярдыктары ар кайсы деңгээлде болгондуктан, окуучулар көбүнчө бири-бири менен макул болушпайт да, өз пикирлерин түшүндүрүп жана башкалардын айтканын угуп отуруп, алар маселени кыйла логикалуу да, терең да түшүнүшөт. Бул тапшырманы аткаруу үчүн негизинен, жекече пикирге таянуу керек, андыктан көп талаш-тартыштар пайда болот. Мындай тапшырмалар окуучулардын маселени канчалык жакшы түшүнгөнүн (логикалуу ой жүгүрткөндүгүн) аныктоодо абдан пайдалуу.

Ушул эле усулду пайдаланууда башкачараак кылып өзгөртүп тапшырма берсе болот. Мисалы, Ж.Баласагынын “Кут алчу билим” чыгармасындагы Айтолдунун мүнөзүн каарманга маанилүүлүгүнө карата жайгаштыргыла.

Айтолдунун мүнөзү: ак ниет, акылдуу, өзгөрүлмө, эмгекчил, туруксуз.

Окуучуларды жалаң эле жооп берүүгө эмес, өз алдынча суроо берүүгө да үйрөтүү керек. Окуучулар дайыма жоопторду берип үйрөнгөндүктөн, көп учурда суроо берүүдөн кыйналган учурларын байкайбыз. Суроо түзүү өзү да татаалдыктарды жаратат. Эмнени суроо керек? Кантип суроо керек? Кызыктуу суроо болушу үчүн кандай түзсө болот? Классташым мен берген суроолорго жооп бере алабы, жокпу? Окуучу мына ушинтип суроолорду берүүгө үйрөнөт. Мындай усул “Сократтык диалог” деп аталат. Белгилүү философ туура коюлган суроолордун жардамы менен чындыкты табууга болорун үйрөткөн. “Башкысы-Сократтык диалог – бул туура суроо берүү жөндөмдүүлүгү же искусствосу, талашып жаткан көркөм адабиятты жакшы өздөштүрүү, биринин артынан бири кеткен суроолорду суроо жана алган жоопторду кылдат талдоо” (С.Батаканова). Бул усулдун баалуулугу - окуучунун ой жүгүртүү деңгээлинин өсүшү, өз алдынча активдүү болушу, чындыкты издөөгө болгон аракетинин натыйжасы. “Сократтык диалогду” белгилүү маалым Ж.Баласагынын “Кут алчу билим” чыгармасын өткөндө колдонууга болот. Мисалы, окуучулар бири-бирине төмөнкүдөй суроолорду берет: “Чыгармада мындай ыр саптары кездешет: Бардык жерде жакшылык өнсүн десең, эң алгач өзүң таза болсоң экен. Автор ким тууралуу айтып жатат? “Жакшылык өнүү” дегенди кандай түшүнөсүң? Жакшылыкты өндүрүү үчүн эмне кылуу керек?”

Дагы бир мисалдан карап көрөлү. “Өткүрмүш Акдилмишке айткан насаатында мындай деп берилет:

Напсиңди тый, дайыма алып колго,

Мына ошондо чыгасың туура жолго.

Автордун напсиңди тый дегенин кандай түшүндүң? Чечмелеп бере аласыңбы? Бүгүнкү күндө бул сапта айтылган ойлор биздин өлкөбүз үчүн актуалдуубу?”

Жогорудагы суроолорду окуучулар бири-бирине бергенден кийин, алар туура жооп берүүгө да аракет

жасашат. Окуучуларда түшүнүү жана ой жүгүртүү, анализдеп талдоо жана турмушта колдонуу, элестетүү жана кыялдануу, жашырын аналогиялар жана эске тутуу сыяктуу өтө маанилүү процесстер жүрөт.

Америкалык белгилүү педагог жана психолог Бенджамин Блумдун атынан аталган “Блумдун ромашка гүлү” усулу да азыркы сабактарда кеңири колдонулуп жүрөт. Б.Блумдун таксономиясындагы таанып-билүүнүн деңгээлдери (билүү, түшүнүү, анализ, синтез, колдонуу жана баалоо) боюнча ишмердүүлүгү бүт дүйнөгө тараган. Мына ушул деңгээлдерге карата америкалык окумуштуулар Джеймс жана Керол Бирстин пикирлерин пайдаланып, россиялык педагог-методисттер суроолордун системасын иштеп чыгышкан [3;69]:

- 1) Жөнөкөй суроолор.
- 2) Тактоочу суроолор.
- 3) Чечмелөөчү суроолор.

4) Чыгармачыл суроолор.

5) Практикалык суроолор.

6) Баалоочу суроолор.

Жыйынтыктап айтканда, окутуунун жаңы технологиясында суроо берүү, “Сократтык диалог”, индуктивдүү окутуу, рангалоо, каармандарга психологиялык талдоо жүргүзүү, ПНМИ усулу аркылуу окуучуларда билим, билгичтик, көндүм эле калыптанбастан, алар алган билимин турмушта колдонууга, чыгармачылык менен иштөөгө, өздөрүнүн ишин баалаганга үйрөнүшөт.

Адабияттар:

1. Ишекеев Н., Батаканова С. Көркөм чыгармаларды окутуунун методикасы. - Б., 2014. - 64-б.
2. Муратов А.Ж. Кыргыз адабияты сабагында көркөм тексттин маңызын ачуу. - Б., 2008. - 39-б.
3. Педагогикалык баалоонун негиздери. - Б., 2013. - 69-б.

Рецензент: к.пед.н., доцент Абдиев К.